

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ЕКСТРЕМИЗМА*

Увод

Екстремизам спада у ред оних феномена који се непрестано експлоатишу у свакодневном животу, а које је са теоријског становишта тешко дефинисати. Да бисмо спознали суштину екстремизма кренућемо од саме етимологије речи. Екстремизам потиче из латинског језика од речи *extremus* и може се превести као крајност, непопустљивост у одређеним идејама, ставовима и поступцима. Уколико обратимо пажњу на латински израз *ad extrema* видећемо да се он може одредити као нешто што иде до крајњих граница, управо као што људски екстремитети – руке и ноге, представљају завршетке на човековом телу. Са екстремитетима се завршава граница која припада нама, тј. нашем телу и изван које се налази свет са новим границама и новим ограничењима.

Већ на почетку видимо да екстремизам кореспондира са идејом границе тј. ограничавања. То је уједно и његов основни *definiens*, те стога и често о екстремизму говоримо као о понашању које се налази на граници дозвољеног са тенденцијом да се та граница пређе. Но, границе нису уједначене и могу се јавити у форми обичаја, закона, религијских и моралних норми, па је тако и поимање екстремизма различито. Отуда и објашњење зашто се у једној средини иста појава може сматрати екстремизмом, док у другој, у којој су другачије границе понашања и аксиолошког система, то није.

Крајност у понашању није била нимало популарна код старих Грка, те је Аристотел с правом тврдио како је умереност (*mesotes*) гарант доброг живота у политичкој заједници, за разлику од крајности (*akrai*), која је нарушавала хармонију полиса (Аристотел, 1988: 17-25). Сматрало се да се хармонија може нарушити не само чињењем злочина и издајом државе, већ и прекомерним стицањем богатства, па је казна за такво понашање била изопштење из поли-

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту*, (евиденциони број: 179076), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

тичке заједнице, позната под називом као – *остракизам*. Умереност и просечност су као врлине биле на високој моралној скали Аристотела, па он у *Политици* истиче „да је срећан живот онај који почива на ничим спречаваној врлини и да је врлина средина (између две крајности)” (Аристотел, 2003: 112).

Западноевропски политиколози су почетком двадесетог века у својим делима екстремистима називали большевике у Русији који су узели учешће у Октобарској револуцији. Тиме долазимо до закључка да се екстремизам, бар у теоријском смислу речи, најпре везује за левицу, да би се нешто касније приписивао и десници у форми фашизма и нацизма. Међу теоретичарима постоје и они који су Јакобинску диктатуру сматрали првом формом државног екстремизма (Wintrobe, Ronald, 2006: 3), али треба имати на уму да је ова претпоставка тешко утврдљива у друштвеним наукама.

Значајан допринос у теоријском одређењу екстремизма дао је немачки научник Уве Бакес (Uwe Backes) који је осамдесетих година двадесетог века заједно са Екхардом Јесеом (Eckhard Jesse) етаблирао овај феномен унутар академских кругова. Сматрамо да је значајан допринос ових истраживача између осталог и то што су уочили да постоји дистинкција између екстремизма и радикализма о чему говори и њихова етимолошка основа¹. Заправо, док се екстремизам сматра понашањем које тежи да пређе границу дозвољеног, радикализам (лат. *radix* - корен) указује на корените промене у друштву које не морају бити негативне. Осим тога, израз радикалан се данас среће у називима многих странака и сматра се легалним док то није случај са екстремизмом (ретко ћемо срести у савременим демократијама парламентарну странку која се назива екстремистичком).

Проблеми у одређењу екстремизма

Сматрамо да постоји неколико значајних проблема у покушајима теоријског одређења екстремизма у политикологији. Најпре треба узети у обзир да је реч о појави која није чисто политичког карактера већ се подједнако може јавити у **различитим сферама друштва**. Екстремизам срећемо у култури, спорту, уметности, религији, док је његова деструктивност најизраженија у пољу политике.

Ханс Герд Јашки (Hans Gerd Jaschke) екстремизам у култури види као супкултурну варијанту која негира демократску културу, а обележавају га претерана доминација политике и могућност изазивања насиља (Berg-Schlösser Dirk, Rytlewski Ralf, 1993:126). Антипод екстремистичкој култури јесте демократска култура која је уствари, огледало савремене демократије западноевропске провенијенције. Кулминација екстремизма у култури и уметности је

¹ Видети више о томе у: Backes, Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006. ili Backes Uwe, Eckhard Jesse, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

засигурно остварена 1937. године у Минхену када је Хитлер организовао изложбу тзв. *Дегенеричне уметности*, чији је циљ био да се дела значајних уметника² (који нису били „аријевци” по Хитлеровој перцепцији), излажу у компромитујућој форми како би публика гледала са гнушањем на њих, а што је била најгора врста политичке манипулације. Са друге стране, постојали су и они уметници који су радили у служби Трећег Рајха попут Јозефа Торака (Josef Thorak) и Арна Брекера (Арно Брекер) који су својим вајарским делима радили на глорификацији „аријевске расе”.

У религији се екстремизам често испољава у форми религијски финансираног тероризма који може довести до великог броја жртава какав је био напад на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године. Погрешно је тврдити како је екстремизам својство одређених религија, нпр. ислама, јер се може јавити у било којој другој религији. Тако су, рецимо, припадници Кју Клукс Клана своје злочине над црнцима оправдавали наводном одбраном беле расе у име хришћанства (протестантизма).

Екстремизам у спорту је познат као хулиганизам што представља насиље публике на спортским приредбама, али се може јавити и у форми екстремних спортова попут рафтинга, банџи-џампинга, алпинизма и сл. који изазивају набој адреналина у телу који се јавља када се човеков живот нађе у опасности. Злоупотреба спорта од стране политике је и те како могућа, па онда у том контексту можемо говорити и о *политизацији хулиганизма* уколико се насиље на спортским приредбама користи у политичке сврхе.

Од свих врста екстремизма најопснији је онај у политици јер може резултирати великим последицама по друштво. Да би му се приписало политичко својство, екстремизам мора испунити два услова: мора имати политичке мотиве и политичке последице. Политички екстремизам увек настаје „са политичким намерама и егзистира у пољу политике. Уколико не постоји политичка мотивисаност, односно политички циљ, не може се говорити о политичком екстремизму. Политички екстремизам увек представља борбу против неке и нечије политике, односно политичке власти и покушај заснивања сопствене, или пак борбу за одржање неког режима на власти” (Симеуновић, Драган, 2009:156).

Други проблем у одређењу екстремизма у области политичке теорије тиче се **културолошко-религијских разлика**. Док је у одређеним културама и религијама уобичајено спаљивање жена као што је то случај у Индији и Пакистану, у осталим културама се ова појава може оквалификовати као екстремизам. Најчешћи узрок за овакво окрутно понашање према женама јесте неисплаћивање обећаног мираза, а сам злочин се извршава тако што се супруга полије керозином и потом запали ватром. Сматра се да се у просеку на сат времена убије једна жена у Индији, док је 2010. године спаљено 8.391 жена³. У

² Ернст Кирхнер, Георг Грос, Василиј Кадински су били само неки од дискриминисаних уметника

³ <http://www.trust.org/trustlaw/news/one-bride-killed-every-hour-in-india-due-to-dowry-report> 13.02.2012.

Пакистану је само током 2011. године убијено око 675 жена због тога што су „осрамотиле своју породицу” под чиме се подразумева удаја без дозволе породице илити недозвољени сексуални односи⁴. Док је овакво понашање сасвим уобичајено за Индију и Пакистан, у Европи се поменут начин кажњавања жена сматра нехуманим и екстремним.

Одређење екстремизма је **временски условљено**, што представља додатни проблем у његовом истраживању. Наиме деловање инквизиције у средњем веку се са становишта данашњег демократског друштва може сматрати екстремистичким, јер се користе екстремни методи да би се дошло до одређених циљева. Спаљивање вештица је, на пример, постојало јако дуго у европској традицији, а у Србији је последњи такав случај забележен у 19. веку. Данас се са цивилизацијског становишта овакво понашање сматра паганским и екстремистичким, но чињеница је да се у неким деловима света и даље практикује. Према подацима хуманитарне организације *Stepping Stones Nigeria*, спаљивање вештица је и данас уобичајено у Нигерији, а да куриозитет буде већи, задњих година се све више деце убија или излаже мучењу због наводног „вештичарења”⁵. У позадини свега се налази лукративни интерес појединих свештеника који децу проглашавају вештицама како би од њихових родитеља и заједнице извукли материјалну добит уколико их „прочисте”.

Неразликовање екстремизма од сродних феномена попут тероризма, радикализма, фундаментализма и фанатизма је још један камен спотицања у његовом појмовном одређењу. Пре свега треба рећи да је сваки тероризам у исто време и екстремизам, што не значи и у обрнутом смислу речи. Заправо, тероризам је потврђени екстремизам на делу, па тако можемо констатовати да су Бин Ладен и његови следбеници не само терористи већ и екстремисти, док екстремисти попут скинхедса нису аналогно томе – терористи. Следећа разлика је у томе што је тероризам сложени облик политичког насиља, док у случају екстремизма није нужно да је политичка појава (видели смо у претходном делу рада да се екстремизам може јавити у разним сегментима друштва).

Када говоримо о односу екстремизма и радикализма велики је проблем што се у делима не малог броја теоретичара ови феномени сматрају синонимима. Ми смо мишљења да је то погрешно и да треба направити јасну демаркациону линију раздвајања између радикализма и екстремизма. Како значење радикализма можемо повезати са кореним променама у друштву, јасно је да се не поклапа са екстремизмом, чије смо значење већ објаснили. Радикализам можемо протумачити на два начина:

1. Као повратак коренима у смислу повратка на старо које је обично ретроградног карактера
2. Као обнављање из корена, што може имплицирати одређени *novum*

Дакле, ако је нешто радикално не значи да је регресивно, већ напротив може имати и прогресивно значење. У том контексту примећујемо да за разли-

⁴ Према: <http://www.amnesty.org/>, 12.02.2012.

⁵ Према: <http://www.steppingstonesnigeria.org/witchcraft.html>, 24.02.2012.

ку од екстремизма који је увек негативног карактера, радикализам може имати и позитивно значење. Рецимо, пример радикалних промена које су донеле врло позитивне резултате друштву јесте давање бирачког права женама или процес деколонизације. Упркос томе што радикалне промене могу имати и позитивну конотацију, оне исто попут радикализма дестабилизују друштво, макар на кратак временски период, док се друштво не консолидује.

Што се тиче фундаментализма, он понекад може наликовати екстремизму и једна појава обично прати другу, али их не можемо сматрати синонимима. Фундаментализам се претежно везује за религију и означава тенденцију да се у оквиру одређеног верског учења изврши повратак на основне постулате те религије. Проблем са фундаментализмом у савременом друштву је то што су религије настале веома давно кореспондирајући са тадашњим условима живота, што се уосталом и одразило на основне верске принципе, али што у савременом друштву често није применљиво. Фундаментализам је данас доста контроверзан феномен јер може представљати и врсту партикуларне идеологије како већ тврди Хејвуд⁶, али може егзистирати и у пољу економије па често говоримо о *тржишном фундаментализму* који представља тенденцију саморегулације тржишта и смањење пореза. Фундаментализам и екстремизам се посебно преплићу у области религије због сличног вредносног система под којим подразумевамо претерану ревност и искључивост, нетолеранцију према различитим од себе, догматски начин размишљања и спремност на употребу насиља. Разлика је и томе што се фундаментализам претежно везује за религију док је екстремизам присутан у религији али и у осталим сферама друштва; фундаменталиста полази од основа учења док екстремиста не тежи том принципу, већ нагиње понашању на граници дозвољеног и залаже се за идеју која не мора бити фундамент неког учења или религије. Осим тога, фундаментализам не мора увек бити демонизована појава за разлику од екстремизма

Када је реч о фанатизму то је још један појам који се често поистовећује са екстремизмом, што сматрамо погрешним. Фанатизам се попут фундаментализма изворно везује за религију јер и сама реч *фанум* означава храм или светилиште. По томе би фанатизам представљао претерану ревност према некој религији, као и према идеологији, политици и сл. Ерих Фром (Erich Fromm)⁷ је на фанатике гледао као на људе који се потчињавају својим идолима што их приближава у неку руку екстремистима. Проблемом фанатизма се бавио и Хегел који у *Основним цртама филозофије права* истиче како је фанатизам ознака за претерану страст, искључивост али и апстрактно мишљење. Самим тим Хегел супротставља индивидуализам фанатизму подвлачећи како се у основи сваког фанатика налази инфериорно Ја⁸. Пошто је апстрактност према Хегелу била својствена неуким људима, није тешко наћи корелацију између фанатизма, незнања и насиља. Без обзира што је незнање основа зла, међу фа-

⁶ Видети више о томе у: Хејвуд, Ендру, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

⁷ Видети више о томе у: From, Erih, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984.

⁸ Видети више о томе у: Хегел, Георг Вилхелм Фридрих, *Основне црте филозофије права*, Филип Вишњић, Београд, 1976.

натицима постоје и образовани људи који су спремни да зарад одређене идеје почине насиље. Екстремизам попут фанатизма не мора бити нужно само политички феномен, али се фанатизам више односи на религију. Осим тога, оба феномена су негативна и непожељна у друштву јер га дестабилизују и не кореспондирају са демократским системом вредности.

Из свега наведеног видимо да је екстремизам варијабилан и динамичан феномен који је тешко одредити због поистовећивања са сродним феноменима као и због различитих културолошких и религијских система вредности и временске дистанце са којом се посматра.

Дефиниционо одређење политичког екстремизма

Изучавајући екстремизам дошли смо до закључка да у области политичке теорије постоји тек мали број дефиниција екстремизма. Осим тога, још мањи број њих поседује научну валидност и објективност у истраживању. Не треба заборавити да се екстремистима често називају политички противници са тенденцијом њихове елиминације и дисквалификације из друштвено-политичког миљеа, што замагљује праву слику о екстремизму.

Бретон (Albert Breton) се бавио феноменом политичког екстремизма за који каже да поседује следеће карактеристике:⁹

1. **Асиметрија политичке моћи.** Услед незадовољства, одређене друштвене групе или појединци прибегавају насиљу што је последица исфрустрираности која води екстремизму.
2. **Политичко вођство.** Свака екстремистичка група има лидера за којим иде, чија наређења слуша и коме се покорава, што указује на постојање ауторитарног типа личности код екстремиста.
3. **Беспоговорно прихватање одлука вође.** Хијерархија као битно обележје политичког екстремизма имплицира и покоравање одлукама оних који су изнад нас.
4. **Сукоб између различитих социјалних група.** Екстремизам има смисла тек уколико постоји одређени сукоб у друштву. Екстремисти себе увек доживљавају као угрожену групу, што је повод за насиље.

Роџер Скрутон (Roger Scruton) сматра да екстремизам одређују следећи елементи: „Склоност ка крајњим идејама у политици са тенденцијом елиминације опозиције, нетолеранција према осталим политичким опцијама, коришћење политичких средстава која не поштују живот, слободу и људска права осталих припадника друштвене заједнице” (George John, Wilcox Laird, 1996: 54). Без обзира што су ови елементи инкорпорирани у појам политичког екстремизма, они свакако нису једини, те Скрутоново одређивање екстремизма не сматрамо потпуним.

⁹ Видети више о томе у: Breton, Albert, *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2002.

Марта Креншоу (Martha Crenshaw) је мишљења да „екстремисти обично траже или радикалну промену постојећег статуса *quo* који ће им омогућити одређене предности и одбрану постојећих привилегија за које сматрају да су угрожене” (Atkins, Stephen, 2011: XII). Наведена дефиниција такође има мањкавости јер не показује које су то методе, средства и циљеви борбе, па овако схваћен екстремизам може бити свака грађанска иницијатива која се залаже за побољшање или очување одређених права. Такође, примећујемо да се у овој дефиницији помиње *радикална промена* као негативан појава, што уопште не мора тако да буде.

Неки теоретичари попут Роберта Нозика (Robert Nozick) сматрају да једноставна дефиниција екстремизма и није могућа. По њему су екстремисти увек бескомпромисни, искључиви, траже „измишљеног” непријатеља како би испољили своју агресију и сматрају да су жртве теорије завере¹⁰. Политички екстремисти су, заправо параноични јер верују да ће им неко наудити, па су стално у стању опреза и спремни на одбрану. Овакав вигилантистички став је присутан у свим формама политичког екстремизма.

Да је екстремизам својствен подједнако и левици и десници, па и центру, потврђује Липсет (Seymour Martin Lipset) у свом чувеном делу *Политички човек*, чиме је разбио дотадашње предрасуде о центру као умереној опцији назвавши фашизам „екстремизмом центра” иако се он сматра екстремизмом деснице¹¹. Политички екстремизам се у научној литератури може одредити и као „тежња за успостављањем моћи одређених друштвених покрета (који су у служби политичких програма), а чији су актери супротстављени државном ауторитету и чија су индивидуална права окрњена у име виших колективних циљева што укључује масовна убиства оних који се не слажу са наведеним политичким програмима” (Midlarsky, Manus, 2011: 7).

Политички екстремизам се у литератури још помиње у виду екстремистичких режима о чему врло сликовити пише Ендрју Торп (Andrew Thorpe). Он сматра да су екстремистички режими доминирали Европом у периоду између 1917. и 1940. године када се јављају три врсте таквих режима. Први екстремистички режим настаје захваљујући Октобарској револуцији 1917. године када се формира болшевичка држава. Након тога долази до успона фашизма у Италији 1922. године, да би трећој врсти екстремистичких режима припадали ауторитарни политички системи (Литванија, Пољска, Шпанија, Португал, Аустрија, Мађарска, Србија)¹². Сматрамо да Торп мало претерује када говори о трећој групи земаља, јер иако су многе од њих у неку руку нагињале ауторитаризму, не можемо их све називати екстремистичким (мада су то неке и биле у правом смислу речи, нпр. Португал). Но, он није једини који повезује земље Источне и Централне Европе са екстремизмом. Рецимо, Џон Мек Кенон (John

¹⁰ Видети више о томе у: Nozick, Robert, *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1997.

¹¹ Видети више о томе у: Липсет, Сејмор Мартин, *Политички човек: друштвена основа политике*, Рад, Београд, 1969.

¹² Видети више о томе у: Andrew Thorpe, *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter, 1989.

McCannon) сматра да су поједини режими у овом делу света кореспондирали са екстремизмом у време „велике депресије” када су услед незапослености и инфлације многе демократије у Европи биле девастиране¹³. Приметно је да се у доба великих криза отварају врата за разне девијантне друштвене појаве, међу којима се свакако налази и екстремизам. Ради се о томе да екстремистичке организације и покрети нуде „лака решења у тешким временима” иако су њихова решења претежно ирационална и немогућа, а уколико су могућа, онда захтевају велике жртве.

Екстремизам у политици се може јавити у своје три карактеристичне варијанте (Симеуновић, Драган, 2009: 146-159).

1. Када се остварују неекстремни циљеви екстремним средствима
2. Када се екстремни циљеви остварују неекстремним средствима
3. Када се екстремни циљеви остварују екстремним средствима

Прва варијанта екстремизма је карактеристична у ситуацији када неки народ тежи својој државној независности, али када у остваривању тог циља користи насилне методе (нпр. рат, тероризам, политичка убиства и сл.). Друга врста екстремизма се среће у историји приликом Хитлеровог доласка на власт парламентарним путем (што можемо сматрати неекстремном методом), али су зато његови циљеви били екстремистички (геноцид над „неаријевским” народима и освајачки рат). И на крају, трећу варијанту екстремизма можемо представити кроз активности НДХ која је за остваривање свог екстремистичког циља (етнички чисту и независну државу) користила екстремне методе (насиље у виду етничког чишћења).

Волтер Лакер (Walter Laqueur) је опсервирајући термин тероризма приметио једну интересантну разлику између терориста који су фанатици и оних који су екстремисти. Прва група терориста су ревносни у некој вери, док су други ревносни политичкој идеологији¹⁴. Наравно да се у пракси може срести комбинација обе опције у којој се амалгамирају верски фанатизам и идеолошки екстремизам. Када говоримо о идеологијама треба рећи да се по том критеријуму политички екстремизам дели на левичарски и десничарски. Без обзира што представљају две крајности, левичарски и десничарски екстремисти су често много ближи међусобно него ли са својим умереним варијантама. Вредности у којима се поклапају левичарски и десничарски екстремисти су следеће: насиље као метод деловања, нетолеранција, искључивост у ставовима, непарламентаризам, негирање демократије, гледање на свет око себе у црно-белој варијанти, вигилантистички став према свом аксиолошком систему.

Да би дефиниција екстремизма била научно валидна, кохерентна и конзистентна она мора обухватати појмове који претежу и међу којима мора постојати логична корелација. Стога Драган Симеуновић уводи једну широку, али свеобухватну дефиницију по којој екстремизам представља као комплексну

¹³ Видети више о томе у: McCannon, John, *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y., 2008.

¹⁴ Видети више о томе у: Borgeson Kevin, Valeri Robin, *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury, 2009.

друштвену појаву засновану на „пренаглашеним биолошким потребама само-заштите и ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко дозвољивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликују вигилантни формално-заштитни став према сопственој групи који подразумева претерану ревност у изналажењу непријатеља и 'право' на нетрпељивост, мржњу и агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденција преузимања вођства у својој групи или скупини ради њеног мобилисања са намером системског преласка граница друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе” (Симеуновић, Драган, 2009: 156).

Прецизност у одређењу екстремизма је преко потребна не само из научних разлога већ из разлога што адекватније борбе против екстремизма на практичном плану. Пошто је екстремизам предворје за терористе онда је детаљно елаборирање овог феномена од суштинске важности како бисмо знали шта јесте, а шта није екстремизам. Није свако насиље екстремизам. Уосталом, не спроводе сви екстремисти насиље, али је зато код свих њих приметна *насилност* у виду латентне спремности на вршење насиља.

Одређење екстремизма је подједнако тешко и са правног становишта што за последицу има отежавање борбе против разних екстремистичких група које су чак и спремне на рушење државног поретка. Рецимо, у нашем Кривичном законiku се нигде експлицитно не наводи кривично дело за екстремистичко деловање, али се зато наводе дела попут говора мржње, тероризма и сл. Слична ситуација је и у осталим земљама, а добар пример је Русија која је 2007. године усвојила спорни закон којим се мења одређење екстремизма, па се самим тим и јачају државна овлашћења. Поменути закон је проширио дефиницију екстремизма, тако да се осим верских, расних и националних злочина, екстремизмом сматрају и злочини који се чине из идеолошких, социјалних и политичких разлога, укључив и хулиганизам. По мишљењу многих стручњака овај руски закон је споран са становишта људских права јер допушта прислушкивање екстремиста и друге спорне радње.

Не само вишезначност екстремизма и сродност са другим појмовима, већ и политичка једностраност и субјективност у сагледавању овог феномена отежавају његово дефиниционо одређење. Неким државама одговара да било који акт насиља прогласе екстремизмом или штавише тероризмом, уколико се ради о њиховим политичким противницима. Са друге стране, екстремисти често себе виде у потпуно другачијем светлу оправдавајући насиље које примењују неким „вишим” циљевима.

Узроци и основе политичког екстремизма

Покушаћемо да уз помоћ неколико теорија објаснимо екстремистичко понашање у политици. Уколико кренемо од **психолошких теорија** видећемо да се политички екстремизам претежно повезује са ауторитарним типом

личности о коме Фром пише следеће: „Структура ауторитарног карактера је структура такве личности код које се осећај снаге и идентитета заснива на симбиотичкој подложности ауторитетима и истодобно на симбиотичком доминирању над онима који су потчињени њеном ауторитету (...) То је стање садо-мазохистичке симбиозе које му даје осећај снаге и осећај идентитета” (From, Erih, 1984: 112). Као антипод ауторитарном типу личности који нагиње екстремистичким политичким опцијама јер у њима има простора за еманацију своје агресивности, можемо поставити демократски тип, који је пожељан у савременим друштвима и спреман на компромисе, преговоре и толеранцију.

Иначе, у нашој средини је проблем ауторитарности истраживан седамдесетих година од стране Николе Рота и Ненада Хавелке у раду *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, у којем се истиче како је степен ауторитарности изузетно висок код омладине у школама, па чак и већи него ли код америчких затвореника¹⁵. Аутори овог дела су објашњавали повећану ауторитарност код наше омладине балканском политичком културом и патримонијалним обрасцем понашања који је био специфичан за тадашњу Југославију.

Узмемо ли у обзир социјално-патолошки теоријски приступ приметили смо да политички екстремизам и девијантно понашање кореспондирају са друштвеним кризама. Шта је нормално, а шта девијантно у друштву су имали проблем да објасне и бројни социолози, па је тако Диркем (Emile Durkheim) сматрао да је девијантно све оно што одудара од просека у друштву¹⁶, док је пак, Талкот Парсонс (Talcott Parsons) истицао да девијантно понашање може бити не само дисфункционално већ и функционално за друштво¹⁷.

Унутар етнопсихолошких студија постоје тезе о томе како одређене генетске карактеристике појединих народа могу предиспонирати екстремистичко понашање. О томе је писао Владимир Дворниковић у *Карактерологији Југословена*: „Југословенски човек по својим душевним диспозицијама, политички је екстремист. Крилатица која ће њега да покрене има да буде одређена и крајње заоштрена, пре свега слична бојном покличу кадра да у њему оживи и подигне огорченог борца. Што год је умерено, компромисно, рационализовано, не може да разигра његов политички темперамент или уопште да подстакне његово дубље интересовање”¹⁸.

Са политиколошког становишта екстремизам се објашњава на различите начине. Пре свега, незадовољство друштвено-политичким положајем ствара осећај фрустрације код екстремиста што резултира агресивним понашањем. Не

¹⁵ Видети више о томе у: Рот Никола, Хавелка Ненад, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију, Институт друштвених наука, Београд, 1973.

¹⁶ Видети више о томе у: Диркем, Емил, *Правила социолошке методе*, Вук Караџић, Београд, 1963.

¹⁷ Видети више о томе у: Парсонс, Талкот, *Теорије о друштву: основе савремене социолошке теорије*, Вук Караџић, Београд, 1969.

¹⁸ Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, 1990. Цитирано према: Требјешанин, Жарко, „Психологија политичког екстремизма”, *Hereticus*, Београд, 2007, бр. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

постоји једнообразно објашњење екстремизма у области политичких наука. Морамо узети у обзир широк конгломерат фактора који утичу на развој екстремизма. Као прво, треба рећи да глобализација погодује развоју политичког екстремизма из разлога што она тежи универзализму, десуверенизацији и денационализацији, а што не погодује многим екстремистичким групама (погоотово оним које су десничарске идеолошке провенијенције). Осим тога, екстремизму погодује прилив имиграната у земље Запада у којима се јавља ксенофобија због придошлица које се не асимилију баш лако у европски систем вредности. Са друге стране, док богати постају још богатији, а сиромашни још сиромашнији у процесима глобализације, као реакција на овакве догађаје настају анархистичких покрет у Грчкој¹⁹ као и амерички покрет *Окупирајмо Вол Стрит* (Occupy Wall Street). У бившим реалсоцијалистичким земљама у којима је релативно скоро уведен систем политичког плурализма су се пак, отвориле могућности за деловање многих политичких снага међу којима се могу наћи и оне које припадају десничарским екстремистима. Неконзистентност и аморфност политичке сцене транзиционих земаља као и грађански ратови у многим од њих поговодили су развоју ове врсте екстремизма.

Политички екстремиста увек тежи групи јер је она потврда његовог идентитета. Идентификација са одређеном групом ствара осећај припадности, а код екстремиста се групна организација базира на пирамидалној структури на челу са вођом: „Групни идентитет је битно својство сваког екстремизма. Појединац се утапа у свој изабрани колектив и служи му без обзира да ли је реч о нацији, верској групи или раси, па чак и фудбалској или некој другој спортској навијачкој групацији” (Симеуновић, Драган, 2009: 155). Примећујемо да се унутар сваке екстремистичке групе може наћи нека врста племенског идентитета која подсећа на примордијалне начине човековог организовања. Потреба за идентитетом је посебно својствена младим људима, па отуда и није чудо да је омладина доминантна у екстремистичким организацијама. Сама идеја идентитета се јавља још у античко доба и везује се за „чињеницу заједничког порекла припадника једне политичке заједнице, и осећања пријатељства и љубави међу грађанима који тај идентитет деле” (Деспотовић, Љубиша, 2011: 109) сматра Љубиша Деспотовић и додаје како се појам *колективног идентитета* доста оспорава у савременој литератури, али како задржава и даље „како своју теоријску тако и методолошку плаузибилност” (Деспотовић, Љубиша, 2011: 109).

С обзиром да се екстремизам везује за групни идентитет, треба рећи да су њему својствени и тзв. *међугрупни односи*. О међугрупним односима можемо говорити када појединци који припадају једној екстремистичкој групи у којој граде идентитет, ступе у интеракцију са другом групом, што доводи до међугрупног понашања²⁰. Теорију реалистичних међугрупних конфликта је

¹⁹ Грчка, иначе, има развијену традицију анархизма која је кулминирала левичарским тероризмом (нпр. организација „17. новембар”).

²⁰ Видети више о томе у: Sherif, Muzafer, *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London, 1966.

одредио Шериф Музафер (Sherif Muzafer) који сматра да између група долази до сукоба услед различитих економских интереса, што може довести до екстремистичког понашања. Недостатак ове теорије је што не успева да објасни појаву спонтане конкуритивности између група уколико не постоји сукоб интереса.

За разлику од теорије реалистичних међугрупних конфликта, теорија социјалног идентитета сматра да се екстремизам може јавити као последица забринутости појединца за очување идентитета групе којој припада. Из страха да ће доћи до угрожавања идентитета групе и њених вредности, чланови те групе ступају у њену одбрану што често резултира насиљем и екстремизмом²¹.

Милитантни егзибиционизам је један од основних елемената политичког екстремизма. Узрок оваквог понашања је страх од непознате опасности што указује на то да је екстремистима увек потребан непријатељ. Уколико прави непријатеље не постоји онда га екстремисти измишљају јер је њима увек потребан неко на коме ће испољавати своје незадовољство, па у крајњем и насиље.

Циљ екстремиста је да скрену пажњу на себе и шокирају друштво својим поступцима или изјавама. Отуда је на спортским утакмицама често присутан говор мржње којим се не жели само увредити противник, већ и шокирати јавност. Потреба да за скретањем пажње није само својствена људском роду. Заправо, она је одлика и животињског света што је добро уочио Конрад Лоренц (Konrad Lorenz) закључивши како се флуоресцентне рибице у коралним морима издвајају бојом од своје врсте што је често разлог да буду нападнуте од стране других²².

Екстремисти сматрају да су они нешто посебно, те је колективни нарцизам једна од њихових маркантних одредница. Већ из идеје да је група којој екстремиста припада посебна или изабрана, произилази надобудно понашање према свему што је различито. Жарко Требјешанин добро примећује да политички екстремизам одликује фанатична увереност да је „његова властита политика једино исправна, а да су остале лажне, те да би заступнике других политичких опција требало свим средствима приволети прихватању једне једине идеолошке истине, или их, у име узвишеног циља (Нација, Класа, Партија итд.) истребити са лица земље. Идеолошки екстремизам, упркос, његовим често макар декларативно узвишеним циљевима („нови човек”, „праведно друштво”, итд.) по правилу се испољава у виду нетолерантног и насилног понашања (од дискриминације, преко прогона, све до геноцида)”²³.

Перцепција да су угрожени, чини екстремисте агресивним. Та угроженост такође не мора бити стварна, већ може бити умишљена или вештачки исконструисана. Уколико се опет позовемо на чувеног зоолога и филозофа

²¹ Видети више о томе у: Tajfel, Henri, *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

²² Видети више о томе у: Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970.

²³ Требјешанин, Жарко, „Психологија политичког екстремизма”, *Херетикус*, Београд, 2007, бр. 2, <http://www.hereticus.org/arhiva/psihologija-politickog-ekstremizma.html>

Лоренца видећемо да је и код животиња присутна агресивност када су угрожене, па се често дешава да обично оне животиње које су природно предодређене да буду плен, нападају предатора када су у групи (нпр. када јато гусака нападне лисицу)²⁴. Дакле, екстремистима су увек потребни непријатељи уз помоћ којих ће се њихова група хомогенизовати. Тако су „непријатељи” скинхедса Роми, црнци, припадници ЛГБТ популације; за левичаре то су богати привредници, капиталисти, мултинационалне корпорације; када је реч о десничарским екстремистима они увек као непријатељску, доживљавају неку другу нацију или расу; код религијски фундираног екстремизма непријатеља је врло лако наћи у припадницима других вероисповести или тзв. „невреницима” итд.

Екстремизам поспешују предрасуде и стереотипни начин размишљања. Против предрасуда су се веома прилежно борили још просветитељи јер су сматрали да је „ауторитет један од извора предрасуда, а просветитељска критика је била првенствено уперена против религиозних предања хришћанства, против Светог писма” (Тадих, Љубомир, 2007: 306). Гледање на свет у црно-белом колориту у коме нема места компромису и толеранцији је један од кључних разлога зашто се екстремисти тако лако одлучују за насиље.

Екстремисти су увек вигилантистички настројени према систему вредности за који се залажу. Они преузимају улогу бранилаца своје нације, расе, животиња, религије, сиромашних, у зависности којој идеологији припадају. На основу идеолошке припадности можемо издвојити левичарске и десничарске екстремисте, с тим што морамо имати у виду да се поимање левице и деснице мења кроз историју. Тако је на пример, некадашња екстремистичка левица у виду тероризма и анархизма бранила права социјално угрожених нападајући државу (пример је немачки РАФ), да би се данас левица у великој мери трансформисала, па тако можемо издвојити оне екстремистичке групе које се боре за права животиња убијајући људе због тога попут АЛФ (Animal Liberation Front).

Следећа одлика екстремиста је ирационалност на основу које се често глорификује група којој припада и њен вођа. Идеја да „вођа говори срцу” је позната још од Хитлеровог преиода, ако не и раније. Егзалтираност вођом резултира стварањем култова личности и идеолошких митова који су подједнако били заступљени у прошлости као и данас. Љубиша Деспотовић сматра да у дестабилизованом политичком систему „који није у стању да обавља улогу политичко-социјалне интеграције јединки и група, који није способан да понуди сигурносат и стабилности у свакодневици која прети и огољује људске егзистенције, готово по правилу мит је тај који се (као каква опсенарска представа) обраћа озеблним срцима, нудећи заштиту и спокојство” (Деспотовић, Љубиша, 2010,: 17- 18).

²⁴ Исто

Закључна разматрања

Изучавање екстремизма је већ само по себи проблематично због тога што овај феномен има вишеструка значења која се мењају у зависности од историјског времена појављивања, политичко-идеолошког тумачења и сродности са осталим феноменима попут тероризма, радикализма, фундаментализма, фанатизма и сл. Иако је још увек аморфног карактера, политички екстремизам се лако препознаје по томе што има интенцију да пређе границу дозвољеног понашања које је одређено религијским, правним, обичајним нормама.

Иако академска дефиниција екстремизма још увек није прецизирана, екстремизам се препознаје по насилности, тј. латентној спремности за вршењем насиља као и по веома деструктивном својству уколико пређе у тероризам. Пошто је сваки тероризам потврђени екстремизам на делу, од великог је значаја не само за науку, већ и за друштво и његову практичну примену, детаљно анализирати екстремизам и упознати могуће узроке појављивања. Аморфна структура екстремизма уме често да нас наведе на погрешан пут, па је сходно томе значајно његово рашчлањивање и детаљно елсборирање од стране академских и административних кругова.

Без обзира што постоје различити теоријски приступи у откривању и објашњењу узрока екстремистичког деловања мишљења смо да никада на екстремизам не можемо гледати монокаузално, јер је то опасна научно-истраживачка замка која нас наводи на погрешан пут закључивања. Узроци екстремистичког понашања могу бити психолошке природе или потицати из социјалне средине, а последице тог деловања су увек деструктивне. Погоотово треба радити на демистификацији политичког екстремизма како би друштво препознало прве знаке његовог појављивања и суочило се са њим на време.

Literatura:

1. Aristotel: (2003) *Politika*, BIGZ, Beograd
2. Aristotel: (1988) *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
3. Atkins, Stephen: (2011) *Encyclopedia of right-wing extremism in modern American history*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California
4. Berg-Schlosser Dirk, Rytlewski Ralf: (1993) *Political culture in Germany*, St. Martin's Press, New York
5. Borgesen Kevin, Valeri Robin: (2009) *Terrorism in America*, Mass. Jones and Bartlett, Sudbury
6. Backes Uwe, Eckhard Jesse: (2006) *Gefährdungen der Freiheit : extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
7. Backes, Uwe: (2006) *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
8. Breton, Albert: (2002) *Political extremism and rationality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge

9. Despotović, Ljubiša: (2011) *Geopolitika identiteta*, Logos – Bačka Palanka, Kultura politika – Novi Sad
10. Despotović, Ljubiša: (2010) *Politički mitovi i ideologije*, Sremski Karlovci, Kairos, Novi Sad, Budućnost
11. Dirkem, Emil, (1963) *Pravila sociološke metode*, Vuk Karadžić, Beograd
12. Dvorniković, Vladimir: (1990) *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd
13. From, Erih: (1984) *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb
14. George John, Wilcox Laird: (1996) *Americm extremists: Militias, susupremacist, Klan-smen, communists, and others*. MA: Prometheus Books, Amherst
15. Hegel, Georg Vilhelm Fridrih: (1976) *Osnovne crte filozofije prava*, Filip Višnjić, Beograd
16. Hejvud, Endru: (2005) *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
17. Lipset, Sejmor Martin: (1969) *Politički čovek: društvena osnova politike*, Rad, Beograd
18. Lorenc, Konrad: (1970) *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd
19. McCannon, John: (2008) *Barron's AP world history*, Barron's, Hauppauge, N.Y.
20. Midlarsky, Manus: (2011) *Origins of political extremism : mass violence in the twentieth century and beyond*, Cambridge Univ. Press, Cambridge
21. Nozik, Robert: (1997) *Socratic puzzles*, Harvard University Press, Cambridge
22. Parsons, Talkot: (1969) *Teorije o društvu: osnove savremene sociološke teorije*, Vuk Karadžić, Beograd
23. Rot Nikola, Havelka Nenad: (1973) *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Institut društvenih nauka, Beograd
24. Sherif, Muzafer: (1966) *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London
25. Simeunović, Dragan: (2009) *Terorizam – drugo izdanje*, Pravni fakultet, Beograd
26. Simeunović, Dragan: (2009) „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike”, *Srpska politička misao*, Beograd
27. Tadić, Ljubomir: (2007) *Javnost i retorika*, Službeni glasnik, Beograd
28. Tajfel, Henri: (2010) *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press, Cambridge
29. Thorpe, Andrew: (1989) *The failure of political extremism in inter-war Britain*, University of Exeter, Exeter
30. Wintrobe, Ronald: (2006) *Rational extremism : the political economy of radicalism*, Cambridge University Press, Cambridge, New York